

MARKAZIY OSIYODA ISLOM SIVILIZATSIYASI: O‘TMISH VA HOZIRGI ZAMON

**V XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI
TO‘PLAMI**

2024-yil oktyabr, Toshkent, O‘zbekiston Respublikasi

**PROCEEDINGS OF THE 5th INTERNATIONAL
SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE**

ISLAMIC CIVILIZATION IN CENTRAL ASIA: PAST AND PRESENT

October 2024, Tashkent, Republic of Uzbekistan

**«GRAND KONDOR PRINT»
TOSHKENT – 2025**

UDK: 499.379:25.19:90

KBK: 85.657.317

T 088

ISLAMIC CIVILIZATION IN CENTRAL ASIA: PAST AND PRESENT.
[To'plam]. — Toshkent.: “GRAND KONDOR PRINT”, 2025-y. 352 b.

“Markaziy Osiyoda islom sivilizatsiyasi: o'tmish va hozirgi zamon” V xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami / Kirish so'zi: Uyg'un G'afurov va Mahmud Erol Kilich. Nashr uchun mas'ul: Jasurbek Abduqodirov. - Toshkent: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2024-y. - 352 b.

Proceedings of the 5th International Scientific-Practical Conference “Islamic Civilization in Central Asia: Past and Present” / Foreword by Uyg'un Gafurov and Preface by Mahmud Erol Kılıç. Editor: Jasurbek Abduqodirov. - Tashkent: International Islamic Academy of Uzbekistan, 2024. – 352 p.

Mas'ul muharrirlar/Chief Editors:

Zohidjon Islomov, Ashirbek Mo'minov, Ne'matullo Muhamedov

Tahrir hay'ati/Editorial Board:

M.E.Kılıç, U.G'afurov, Z.Islomov, A.Mo'minov, D.Maxsudov, G'.Rasulov, N.Muhamedov, A.Hasanov, S.Agzamxodjayev, A.G'aniyev, N.Nasrullayev, T.Xatamov, Sh. Toxtiyev, H.Lutfullayev, O. Tangirov, I. G'afurova, M.Usmonov, S.G'aybullayev, Z.Ziynatullayev, G. Sharipova, G.Ahmadjonova, J.Abduqodirov

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 18-yanvardagi 16-son buyrug'i, Din ishlari bo'yicha qo'mitaning 2025-yil 23-apreldagi 03-07/2529-sonli xatiga muvofiq O'zbekiston xalqaro islom akademiyasida Islom tarixi, san'ati va madaniyatini tadqiq etish markazi – IRCICA bilan hamkorlikda 2024-yil 3-oktyabrda **“Markaziy Osiyoda islom sivilizatsiyasi: o'tmish va hozirgi zamon” IV xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya** tashkil qilindi.

Ushbu to'plamda an'anaviy xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari o'rin olgan. Kitobda xorij va respublikamizdagi oliy va o'rta-maxsus ta'lim muassasalarida faoliyat olib boruvchi professor-o'qituvchilar, tarixchilar, islomshunoslar, dinshunoslar, sharqshunoslar, manbashunoslar, san'at va madaniyat tarixi tadqiqotchilari, shuningdek, yosh ilmiy izlanuvchilar, doktorantlar, magistr va bakalavrlarning ilmiy ishlari asosida yozilgan maqolalar jamlangan.

To'plamga kiritilgan maqolalarda keltirilgan sana, raqam, fakt va boshqa ma'lumotlar uchun mualliflar javobgardir.

ISBN 978-9910-9290-9-0

© «GRAND KONDOR PRINT» 2025

III BO‘LIM. MARKAZIY OSIYO TARIXIY YODGORLIKLARI EPIGRAFIKASI, SAN‘ATI VA ARXITEKTURASI

R.Fatxullayev. Buxoro zardo‘zligidagi naqsh va tasvirlarni ijtimoiy-siyosiy va badiiy aspektda o‘rganish	276
D.Rahimjonov. Islom ilmlari rivojida Nasaf shahrining o‘rni.....	281
O.Tangirov. Ko‘kaldosh madrasasi tarixiga doir.....	284
G.Irodaxon. O‘zbekistondagi Islom memoriy obidalarining o‘rganilishi tarixidan	387
U.Sohibjon. Arab manbalarida Axsikent tarixini yoritilishi	291
S.M.Rayimjonov. Qaffol Shoshiy maqbarasi qabr tosh bitiklari	294
X.Xolmatov. Turkiston madrasalari: Ilmiy merosi va uyg‘unlik tajribasi.	296
X.Shoiraxon. Mavlono Orif Deggaroniy ziyoratgohi	299
N.Mukhamedov. Toshkentdagi Abu Bakr Kaffol Shoshiy maqbarasining epigrafiyasi va tarixi....	301

IV BO‘LIM. MARKAZIY OSIYO XALQLARINING MILLIY VA DINIY URF-ODAT, AN‘ANALARIDAGI UMUMIYLIK VA O‘ZIGA XOSLIK

B.Rustamov. O‘zbekistonning ziyorat turizim salohiyati.....	309
S.Akmalov. Централно-азиатская интеграция в контексте единого культурно-цивилизационного пространства	313
T.Shuxrat. . XX asrning boshlarida markaziy osiyoga eronliklarning emigratsiyasi: sabab va oqibatlar	316
S.Bobojonov. Buxoroning an‘anaviy turarjoylari – etnografik turizm obyekti sifatida	320
J.Abdugodirov. Temuriylar davrida ziyorat an‘analari.....	325
М.Эъзозахон. Очерк арабо-мусульманской культуры в трудах современных исламоведов Узбекистана	328
N.Ibrohim. O‘zbekistondagi shia jamoalarining muqaddas joylari va ziyoratgohlari	330
N.Abdumannonov. Abu Bakr Muhammad Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari -o‘zbekiston tarixini o‘rganishdagi muhim manba	333
A.Abdurashidov, A.Ganiyev. Islom manbalarida fitnalarning bayon etilishi va uning islom svilizatsiyasidagi ahamiyati.....	336
M.Mustafoxon, R.Gayrat. Markaziy Osiyo xalqlarining milliy va diniy urf-odat, an‘analaridagi umumiylik va o‘ziga xoslik.....	339
N.Hilola. Ota-ona va farzand munosabati muommosini o‘rganish va bolalarning shaxsiyatini shakllantirish omillari	342
Е. Низаматдинов. Бадруддин Мухаммад Қардарий яшаган даврда илм ва маданият.....	346

ARAB MANBALARIDA AXSIKENT TARIXINING YORITILISHI ILLUMINATION OF AXIKENT HISTORY IN ARABIC SOURCES

Ummataliyev Sohijjon Xikmatoli o'g'li,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

“Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini
o'rganish ICESCO” kafedrası o'qituvchisi,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd)

Сўнгги йилларда республикада туризм соҳасини янада ривожлантириш, туризм салоҳияти юқори бўлган ҳудудларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш орқали туристлар саёҳати учун қулай шарт-шароитлар яратиш, маданий меросни муҳофаза қилишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Кўп асрлик тарихга эга бўлган Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Шош, Уструшона каби минтақалар, шаҳар ва масканлар тарихини қадимий манбалар асосида ўрганиш туризм соҳасини ривожлантиришга ҳамда ўзбек миллий давлатчилиги ривож қанчалик қадимий тарихга эга эканлигини кўрсатишга ёрдам беради.

Араб тарихчи ва географлари ўлка тарихи, давлат бошқаруви ва шаҳарлари ҳақида кўплаб маълумот берган. IX асрда ёзилган ал-Балозурийнинг “Футуҳ ал-булдон” асарида келтирилишича, арабларнинг Фарғона водийсига кириб келиши вақти ҳижрий 86/милодий 705 йил сифатида кўрсатилади. Ўша йили Қутайба ибн Муслим (669-715)нинг укаси Солиҳ ибн Муслим (ваф. 715) Фарғонанинг Косон, Урашт, ва Хишкат каби шаҳарларини забт этган⁵⁴². “Футуҳ ал-булдон” Хишкат (خشكت) номи билан келтирилган шаҳар Наманган вилояти Тўрақўрғон туманида жойлашган Ахсикент ёдгорлиги ҳисобланади. Истахрий (850-957)нинг “Масолик вал-мамалик”⁵⁴³, Шамсиддин ал-Муқаддасий (947-990)нинг “Аҳсан ат-тақосим фи маърифатил-ақолим”⁵⁴⁴, Ибн Хурдодбек (820-912)нинг “ал-Масалик вал-мамалик”⁵⁴⁵ ва Худуд ал-олам⁵⁴⁶ каби асарларида шаҳар номи Ахсикат (اخشكت) номи билан тилга олинган. Абу

⁵⁴² Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. – Байрут: Муассаса ал-маориф, 1987. – Б. 590.

⁵⁴³ Истахрий. Масолик ал-мамолик. – Лейдин: Матбаа Брайл, 1870. – Б. 333, 335, 336, 347.

⁵⁴⁴ Ал-Муқаддасий. Аҳсан ат-тақосим фи маърифатил-ақолим. – Қоҳира: Мактаба мадбулий, 1991. – Б. 262.

⁵⁴⁵ Ибн Хурдодбек. Ал-масалик вал-мамалик. – Лейден: Матбаа брайл, 1889. Худуд ал-олам. Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи Омонулла Бўриев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 207, 208.

⁵⁴⁶ Худуд ал-олам. Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи Омонулла Бўриев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 9, 15, 30.

Убайдуллоҳ ал-Идрисий (1100-1165)нинг “Нузха ал-муштоқ”⁵⁴⁷ асарида Ахсикас (اخسيكث) шаклида келган. Ибн Ҳавқалнинг “Сурат ул-ард” асарида Ахшикас (اخشيكث) деб аталган⁵⁴⁸.

Ал-Балозурийнинг келтирилишича, Хишкат шаҳри 705 йили Солих ибн Муслим ва Наср ибн Сайёр томонидан фатҳ этилган. У Фарғонанинг қадимги пойтахти эди⁵⁴⁹. Бу ўринда пойтахт маъносида Мадина (مدينة) сўзи ишлатилган. Мазкур сўз ўрта аср араб манбаларида икки хил маънода, “шаҳар” ва “бош шаҳар”, яъни “пойтахт” маъносида қўлланилган.

Ахсикат Шош дарёси⁵⁵⁰нинг бўйида, текисликда жойлашган. Шаҳар билан тоғлар орасидаги масофа тахминан ярим фарсахни ташкил қилган. У дарёдан шимолда жойлашган. Ахсикат куҳандиз (шаҳарнинг ички қисми) мадина (шаҳарнинг ташқи қисми) ва работ қисмдан иборат бўлиб, ҳукумат саройи ва қамокхона куҳандизда, жоме масжиди эса мадинада жойлашган. Шаҳар бинолари пахсадан қурилган. Работ қисм девор билан ўралган. Мадинанинг бешта дарвозаси бўлиб, улар боб ал-Бужайр, боб ал-Марқаша, боб Косон, боб ал-Жоме ва боб Рахоба деб аталган. Шаҳар ташқарисидаги боғлар ва оқар сувли ариқлар 2 фарсах масофага қадар давом этган. Шош дарёсидан кечиб ўтилса, шаҳарнинг қаршисида ўтлоқ ерлар ва кўплаб яйловлар, шунингдек, бир кунлик йўл давомида қумлоқ ерлар бўлган⁵⁵¹.

Истахрийга кўра, Шаҳар ички ва ташқи тарафдан алоҳида девор билан ўралган. Косон шаҳри Ахсикатдан беш фарсах шимолда жойлашган⁵⁵². Х асрда Фарғона водийсида 40 та минора бўлган ва уларнинг энг каттаси Ахсикат минораси ҳисобланган⁵⁵³. Шаҳар тоғ этагида жойлашган бўлиб, унинг тоғларида кумуш ва олтин конлари кўп бўлган⁵⁵⁴.

“Нузха ал-муштоқ”да Ахсикатга қуйидагича таъриф берилади: Ахсикат деворлари баланд, теваарак-атрофи кўкаламзор, савдогарлари, тақводор ва эътиқодли кишилари кўп шаҳар. Унда барча яхшиликлар ва барака жамланган. Бу шаҳарнинг деворлари рабодда жойлашган. Рабод ва

⁵⁴⁷ Ал-Идрисий. Нузха ал-муштоқ фи ифтироқ ал-офок. – Қоҳира: Мактаба ас-сақофати вад-дийнийя, 2002. – Б. 507, 701, 706, 709, 711.

⁵⁴⁸ Ибн Ҳавқал. Сувротул-ард / араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2011. – Б. 13, 15, 78.

⁵⁴⁹ Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. – Байрут: Муассаса ал-маориф, 1987. – Б. 590.

⁵⁵⁰ Шош дарёси – бу ўринда Сирдарё назарда тутилган.

⁵⁵¹ Ибн Ҳавқал. Сувротул-ард / араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2011. – Б. 78, 79.

⁵⁵² Истахрий. Масолик ал-мамолик. – Лейдин: Матбаа Брайл, 1870. – Б. 333, 346.

⁵⁵³ Ал-Муқаддасий. Аҳсан ат-тақосим фи маърифатил-ақолим. – Қоҳира: Мактаба мадбулий, 1991. – Б. 262.

⁵⁵⁴ Ҳудуд ал-олам.. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 15.

шаҳристон мустаҳкам девор билан ўралган. Оқар сувнинг кўплиги сабабли шаҳарнинг бир неча мавзеларида боғ-у бўстонларни учратиш мумкин. Ахсикатда қаср ва чиройли масжид бор. Унинг суви чучук ва боғ-роғлари кўп. Айтишларича, шаҳарни Кисро Анушервон қурдирган ва ҳар бир шаҳар аҳолисидан биттадан хонадонни кўчириб, уларга уй қуриб берган⁵⁵⁵.

Ёкут ал-Ҳамавий Муъжам ал-булдонда айтади: “Мовароуннаҳр шаҳарларидан бўлган Ахсикат Фарғона вилоятининг бош шаҳри бўлиб, Шош дарёсининг бўйидаги пасттекисликда жойлашган. Дарёнинг шимолидаги тоғ билан шаҳар ўртасидаги масофа тахминан бир фарсахни ташкил этган. Ахсикатда Қуҳандиз яъни қалъа мавжуд бўлиб, унинг теварак атрофида маҳаллалар жойлашган. Шаҳардаги уйлар лойдан қурилган. Шаҳристоннинг тўртта дарвозаси бор. Шаҳристонда ҳам Рабодда ҳам анҳорлар ва ҳовузлар кўп. Анҳорлар узунлиги бир фарсахдан ошмайди. Ахсикат Мовароуннаҳрнинг энг гўзал масканларидан биридир. У тўртинчи иқлимда жойлашган”⁵⁵⁶.

Тарихий манбаларда келган маълумотлар бир-бирини тўлдиради. Уларнинг аксарида Ахсикат шаҳрининг Сирдарё бўйида жойлашганлиги, арки, мадина қисми ва работи, уларнинг девор билан ўралганлиги каби маълумотлар такрорланган.

Ахсикент шаҳри ҳақида манбаларда келтирилган маълумотлар сўнги йилларда минтақада олиб борилган археологик тадқиқотлар натижасида ўз исботини топмоқда. Айни пайтда ушбу масканни қайтадан тирилтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 16 октябрдаги “Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманида “Ахсикент” археология мероси объектини муҳофаза қилиш ва тадқиқ этиш ёдгорлик мажмуасини ташкил этиш тўғрисида” №831-Қарори қабул қилинди⁵⁵⁷ [11].

Хулоса қилиб айтганда, археологик тадқиқотлар тарихий манбаларда келган маълумотларни нечоғли ишончли эканлигини кўрсатди. Шу билан бирга, археологик тадқиқотлар аниқлаштира олмайдиган тарихий ҳақиқатлар манбалардаги маълумотлар асосида ойдинлашади. Юртимиз ҳудудида жойлашган минтақа ва шаҳарлар тарихи ҳар икки масдар ёрдамида ўрганилса, илмий жамоатчиликка тақдим қилинаётган маълумотларнинг ишончилилик даражаси ортиб боради.

⁵⁵⁵ Ал-Идрисий. Нузха ал-муштоқ фи ифтироқ ал-офоқ. – Б. 507, 701.

⁵⁵⁶ Ёкут ал-Ҳамавий. Муъжам ал-булдон, I жуз. – Байрут: Дару садир, 1977. – Б. 121.

⁵⁵⁷ <https://nargis.uz/?p=960>. Наргис Қосимова. “Кўҳна ва сирли Ахсикент” мақоласи.